

Temeljne značajke bizantske vojske u ranom srednjem vijeku (Od Heraklija do Bazilija II.)

Društvena i ekonomska konjunktura sedmog stoljeća u bizantskoj povijesti označila je kraj tradicije oslanjanja carske vlasti na anakronu, neučinkovitu vojsku i golemu birokraciju. Nakon gubitka znatnog dijela teritorija u naletu Arapa, začeta je preobrazba struktura koja će omogućiti bitno uzdizanje države u doba makedonske dinastije. Podizanje moći države odigralo se u sigurnosti zavjetrine koju su pružale uspješna diplomacija i vojska. Upravo se time bavi ovaj rad, kao i odgovorom na pitanje koji su elementi učinili bizantsku vojsku, a uz nju i vanjsku politiku, tako snažnom i uvjerljivom. Autor se pri tom koristi relevantnom (gotovo isključivo stranom) literaturom.

Glavne riječi: bizantska vojska, Bizantsko Carstvo, diplomacija, vojna organizacija, tematski sustav, mirovni ugovori, Arapi, Perzijanci, Heraklije.

1. Uvod

Strukture kasnorimske birokratske države teško su opterećivale proizvodno, zemljoradničko stanovništvo Bizanta. Bio je to rezultat rastućih potreba vojske i glomazne administracije. Te se strukture radikalno počinju mijenjati između kasnog 6. i ranog 9. stoljeća, i to kao posljedica različitih čimbenika, među kojima je najvažnija neprekidna vojna opasnost (osobito zbog arapskih osvajanja).

Početak 7. stoljeća dinamično je razdoblje bizantske povijesti. Foka (602–610) se uspeo na prijestolje u teškim okolnostima, koje je dodatno pogoršao progonima i pokoljima. Istočno Rimsko Carstvo razdirao je građanski rat, a vojna organizacija popuštala je pod naletima neprijatelja. Na Balkanu su se pojavili Avari i Slaveni, a Perzijancima je uspjelo provaliti čak do Halkedona. Rasplet situacije pojavio se na periferiji Carstva. Kartaški egzarh Heraklije Stariji najprije je obustavio isporuku žita prijestolnici, a zatim onamo poslao sina Heraklija Mlađeg sa snažnom flotom. Vidjevši brodovlje, građani Carigrada digli su bunu. Foka je zatim smaknut, a Heraklije proglašen carem (610. godine).¹ Novi vladar zatekao je ispražnjenu državnu blagajnu, vojska i upravni aparat bili su u rasulu, a na vanjskopolitičkom planu prijetila je katastrofa. Pokazavši se odlučnim i sposobnim vođom, uspješno je obranio Carstvo od oba neprijatelja, ali to nije bio njegov najveći uspjeh. Naime, premda je uspio zadati težak udarac sasanidskoj državi (koju će do kraja uništiti Arapi), već 639. godine nakon bitke kod Jarmuka počinje novo neprijateljsko nadiranje s istoka. Ono što će nasljednici prvih heraklijevaca baštiniti još stoljećima poslije jest čvrsta unutarnja organizacija i tematski sustav. Njime je obnovljena i ojačana vojska, ali i slobodno seljaštvo.

Unapređenje stanja započelo je reformom upravnog sustava i vojne organizacije čime su postavljeni temelji tematskog sustava koji će poslije uvesti Konstant II. (641–668). Slobodne istočne provincije militarizirane su, a u pojedinim je oblastima Heraklije sjedinio civilnu i vojnu upravu institucijom zapovjednika tema. Na taj je način skončao sa starim »dioklecijansko-konstantinskim, prefektskim sustavom«.² Širenjem teritorija povećavao se i broj tema. Neke su bile dosta veće od drugih, stoga ih je bilo potrebno razlomiti na više manjih da zapovjednici tema ne bi dovoljno ojačali da ugroze cara. Vrhunac razvoja tematskog sustava ostvaren je u 10. stoljeću. Ustanovljen je veći broj tema i manje vojne oblasti. Umjesto snažne centralne vlasti (koja je ovisila o samostalnim obrađivačima zemlje), sve je više jačala provincijska i vojna aristokracija.

Razdoblje razvoja tematskog sustava poklapa se s procvatom bizantske države. U razdoblju između 7. i 11. stoljeća Bizant je kontinuirano jedna od tri najmoćnije vojne sile u Europi i prednoj Aziji zahvaljujući baštinjenoj slavnoj vojnoj tradiciji i uspjesima vješte diplomatske aktivnosti.

2. Izvori

2. 1. Vojni priručnici

Grčki su izvori vrlo škrti, a na zapadno-kršćanske i muslimanske tekstove ne možemo se sa sigurnošću osloniti. Ipak, moguće su neke opservacije. Postoji vrijedan korpus grčko-rimskih vojnih priručnika, zapisa i koncepata koje su

¹ Beck, 1994, 64.

² Ostrogorski, 2002, 49.

Bizantinci naslijedili, prepisivali, a često i prilagođavali vlastitim potrebama. Postojale su kolekcije aksioma, strategema, opisa značajnih vojnih događaja, refleksija o umijeću ratovanja te raznih praktičnih savjeta.³ Premda su rijetki zapisi bili dosljedno organizirani i razvijeni (a mnogi nisu ni sačuvani), oni su formirali znatan, a sasvim sigurno i jedinstven korpus »romejskog« ratničkog iskustva, koji je u prvom redu trebao koristiti vladarima kao vrhovnim vojnim zapovjednicima.

Heraklije se sasvim sigurno upoznao sa Strategikonom⁴ cara Maurikija, vojnim priručnikom nastalim oko 600. godine. Iako se taj priručnik bavi ranijim razdobljem, on pokazuje trajnu bizantsku vojnu teoriju i praksu. *Tacticas constitutiones*⁵ Lava VI. ponavlja, parafrazira i nadopunjuje Strategikon u skladu s prilikama kasnog 9. stoljeća te je koristan materijal za zaključivanje o razvoju i promjenama nastalim tijekom tri stoljeća koja ga dijele od Strategikona.⁶ U 10. stoljeću okolnosti oslikavaju *De re militari* i ugovori Nikefora Foke: *Praecepta militaria* i *De velitatione*.⁷ Vojnom organizacijom bavili su se i Konstantin Porfirogenet⁸ te Nikefor Uran⁹.

Posebno su zanimljiva još tri kvalitetna izvora. Najpoznatiji među njima su Filotejevi spisi o dvorskim ceremonijama, datirani u 899. godinu.¹⁰ Iz svjedočanstava o ceremonijalnim večerama koje su carevi pripremali za svoje dužnosnike 12 dana prije Božića, Filotej izvodi broj vojnih službenika te donosi informacije o svečanostima koje oslikavaju vojnu hijerarhiju. Drugi, nepotpuni izvor jest *Tactica Upsenski*,¹¹ informativan premda djelomično neprecizan dokument iz 842. godine. Treći izvor, iz 852. godine, opis je bizantske vojske što ga je načinio al-Džarmi, arapski dužnosnik koji je proveo nekoliko godina u časnom zatočeništvu u Carigradu. Iako je original ovog djela izgubljen, znatan materijal sačuvao se u djelima arapskih geografa Ibna al-Faqiha, Ibna Khurdadhabaha i Qudamaha.¹² Ta tri izvora, osobito al-Džarmijev, daju detaljnu sliku bizantske vojske u ovom razdoblju.

2. 2. Mirovni ugovori

Bizantsko Carstvo uvijek je težilo reguliranju svojih odnosa sa stranim silama uz pomoć mirovnih sporazuma - koji su osiguravali mir ili ga produljivali. Mir je bio krunski cilj, često rezultat velikih diplomatskih napora u odnosima s neprijateljskom silom. Postojali su i prijateljski sporazumi sa susjednim narodima na Kavkazu ili Balkanskom poluotoku, premda je stvarna namjera bizantske diplomacije bila da te subjekte liši autonomije i suverenosti te ih postavi u vazalni odnos prema Carstvu, i konačno, da ih prevede preko crte što razdvaja narode koji su dobivali pozdrave (ili riječi) i one koji su dobivale naredbe.¹³ Mir je omogućavao prodiranje carskih ideja u mračno, barbarsko zaleđe. Rat s pragmatičke pozicije nije bio profitabilan. Iscrpljivao je resurse Carstva i uništavao bogatstva u pograničnim područjima. No, Bizant se nalazio uz neprekidno agresivne neprijateljske sile - Perzijance, zatim Arape na istoku te Slavene na zapadu. U razdoblju kojim se bavi ovaj rad, Carstvo je izgledalo poput »oraščića u čeljustima drobilice«. ¹⁴ Opstanak Carstva bio je moguć jedino zahvaljujući vitalnoj vojnoj organizaciji te agilnoj i učinkovitoj diplomaciji koja je sprečavala da se obje »čeljusti drobilice« zatvore.

Diplomati su se trudili zaključiti neprijateljstva pregovorima. Postojala je široka lepeza ugovora, od običnog prekida neprijateljstva, do obrambenog saveza ili sklapanja mira uz plaćanje tributa.¹⁵ Sve ove mogućnosti bile su disponirane umješnim bizantskim poklisarima. Unatoč jakoj diplomatskoj aktivnosti, grčki izvori su vrlo škrti. Uz rijetke bizantske isprave, postoje i neki iznimno vrijedni arapski, ruski (važni komercijalno-politički ugovori iz 10. stoljeća) te neki bugarski zapisi.¹⁶ Na primjeru perzijsko-romejskog ugovora iz 562. godine možemo vidjeti širinu pitanja kojima se bizantska

3 Beck, 1994, 316-319.

4 Car Maurikije, Strategikon. Djelo koje mu se pripisuje; to je vojni priručnik s praktičnim savjetima. Literatura: njemački prijevod E. Gamillscheg, Vienna, 1981; Engleski prijevod G. T. Dennis, Philadelphia, 1984.

5 Car Lav VI., Taktika. Literatura: Leonis imperatoris Tacticae. Sylloge Tacticorum Graecorum 3. Ed. R. Vari. Budapest, 1917-1922. *Patrologiae cursus completus. Series Graeca*. Ed. J. P. Migne. Paris: Migne, 1857.

6 Vizantinski izvori za istoriju naroda Jugoslavije I, 1955, 257.

7 Dennis, 1985, 241-335.

8 Haldon, 1990.

9 McGreer, b1995, 171-180.

10 Treadgold, 1980, 269-288.

11 Ibid.

12 Brooks, 1901, 67-72.

13 Miller, 1971, 56-76.

14 Ibid., 57.

15 Ibid., 58.

16 To su najvredniji vanjski ugovori. Zapadne kronike, armenski, kavkaski i orijentalni zapisi također su korisni u pojedinim slučajevima.

diplomacija bavi: komercijalnim pravima i obvezama, statusom diplomata i njihove pratnje, izbjeglicama, granicom i incidentima na granici, pravnim i religijskim pitanjima. Posebno je izdvojen dio o novčanim plaćanjima (tributu).¹⁷ S nekoliko dodataka, moguće je uzeti ovaj paradigmatički popis klauzula kao opći strukturalni vodič za ugovore kroz sljedećih pet stoljeća. Gotovo se uvijek sastoji od političkih, vojnih, komercijalnih, pravnih, diplomatskih i religijskih pitanja svrstanih u zasebne klauzule.

3. Vojna organizacija

Stoljećima se Carstvo nalazilo u okruženju sa svih strana opkoljeno stvarnim i potencijalnim neprijateljima, pa je veći dio svoje povijesti istodobno ratovalo na dvije ili tri strane. Ipak, umjesto borbe, Bizantinci su preferirali regulirati svoje odnose sa stranim silama na miran način, bez prolijevanja krvi. U tome su često uspijevali, oslanjajući se na dobro ustrojenu diplomaciju, široku i dobro razrađenu mrežu konzula, poklisara i špijuna. Uvijek su bili spremni na izazivanje sukoba između susjeda i svojih neprijatelja te na izdvajanje znatnih novčanih suma za plaćanje tributa. Borbu su smatrali posljednjim izborom, najmanje poželjnom metodom obrane. Lav VI. započeo je svoje *Tactics constituones* ovim riječima: »Uvijek moramo preferirati mir iznad svega i izbjegavati rat.«¹⁸ Međutim, kad više nije bilo alternative, a boj je postao neizbježiv, na svaki su način pokušavali izbjeći frontalni sudar u otvorenoj bitci, zato što takav način borbe donosi prevelik rizik. Strategikon iznosi ove riječi posvećene caru Mauriciju: »Pokušati nadjačati protivnika na otvorenom, prsa o prsa, vrlo je opasno i može završiti vrlo loše... Mudar zapovjednik upustit će se u otvorenu bitku samo u slučaju zamašne prednosti.«¹⁹ U gotovo svim priručnicima zapovjedniku se savjetuje da sazna što je više moguće o protivniku te da ga oslabi obmanama i zasjedama. Tek tada, ako nema drugog izbora, treba krenuti u bitku. Lav Foka podsjeća svoje trupe da se rat ne dobiva borbom na otvorenom terenu, već pozornim planiranjem, pravilnim tempiranjem i ponajprije strogom disciplinom, te zabranjuje bilo kakvo neoprezno jurišanje na terenu.²⁰

Jasno je da su Bizantinci bili prisiljeni sudjelovati i u velikim, odlučujućim bitkama. Rekonstruiranje takvih sukoba iz pisanih izvora zahtjevan je zadatak, jer su autori uvelike neprecizni. Kroničare su više zanimale natprirodne pojave na bojnopolju, nego ono što se uistinu tamo događalo. Tako su, primjerice, smatrali da pobjeda ili poraz ovisi o vjeri i grijesima boraca. Malo su pozornosti poklanjali konfiguraciji terena, naoružanju, taktici itd. Ipak, strpljivim i opreznim proučavanjem ovih izvora može se doći do određenih zaključaka. Tri su osnovna uzroka uspješnosti bizantske vojske:

1. dobro ustrojena, uvježbana i disciplinirana vojska s dugom rimskom vojnom tradicijom
2. bizantska taktika i logistika, o kojima vojskovođa dobiva provjerene savjete iz vojnih priručnika
3. vodstvo uspješnih vojskovođa i careva.

3. 1. Taktika i strategija

Bizantska taktika i strategija morale su biti brzo adaptirane na novonastalu situaciju nakon arapskih osvajanja sredinom 7. stoljeća. Na granicama Carstva bile su raspoređene tzv. kabalarikà thémata - konjaničke vojske, što ukazuje na dominaciju lake konjice početkom promatranog razdoblja. Laka konjica uglavnom je korištena u kratkim »čarkama« i brzim pljačkaškim provalama. S druge strane, pješaci su zadržali bitnu ulogu u velikim ili noćnim bitkama, ali s dolaskom promjena modificirala se i infanterijska taktika ratovanja.²¹ U razdoblju od 7. do 9. stoljeća razlike koje su nekad postojale između raznih tipova pješadije i konjice podvrgnute su općem izjednačavanju. Tako je nastala podjela na dva osnovna roda: laku konjicu i pješništvo. Jedina tagmata s teškom konjicom nalazila se u Konstantinopolu.²² Provincijske vojske bile su organizirane po ekvivalentima današnjih divizija, brigada i bojni - turnai, drugoi i banda.²³ Veličina jedinica ovisila je o potrebama i specifičnoj situaciji na bojnopolju i o mogućnostima njihovih matičnih provincija. Čini se da nisu postojali fiksni brojevi različitih formacija.

Prije same bitke zapovjednikova dužnost bila je i prikupljanje podataka o neprijateljskoj vojsci, koristeći špijune i izvidnike, ali i neprijateljske dezertere i zatvorenike. Poznavanje terena često je bilo od presudne važnosti. Strategikon

17 Miller, 1971, 57-58.

18 Dennis, 1997, 165-167.

19 Ibid., 165.

20 Ibid., 165, 166.

21 Rance, 2004, 313-320.

22 Haldon, 2003, 48; Fertuga, 1992, 8-12.

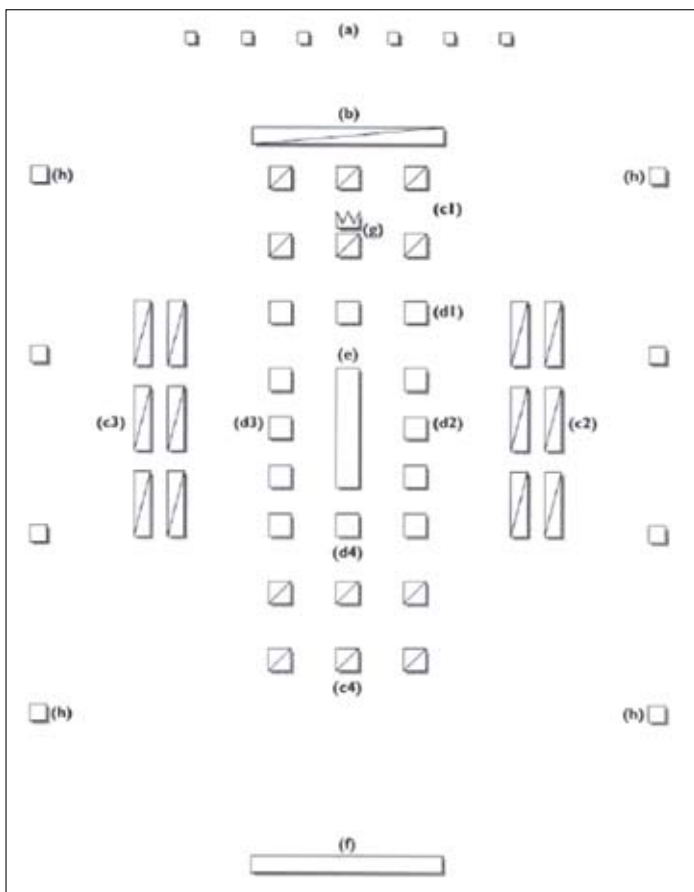
23 Haldon, 2003, 49.

citira raniji, nepoznati izvor: »Teren moramo izabrati, ne samo da odgovara našoj opremi, nego imajući u vidu i razne narode. Parti i Gali dobro se bore u ravninama, Španjolci i Ligurci bolje se bore u planinama i na brdima, Briti u šumama, dok se Germani bolje snalaze u močvarama.«²⁴ Bizantinci, u kampanji protiv paulikijanaca, raspoređeni su na povišen teren iznad neprijatelja. Ovu poziciju pretvorili su u veliku prednost; iskoristivši konfiguraciju terena, njihova vojska doimala se mnogo većom, a paulikijanci su u strahu pobjegli. U bitci kod Dorostola Ivan Cimisk, uočivši da je teren sužen i da ide u prilog Rusima, naredio je svojim ljudima da se povuku do šire ravnice, zatim da se okrenu i drže pozicije.²⁵

U borbi je vojska najčešće bila postavljena u jednu ili dvije linije. Iza druge linije razmješteni su opskrba i rezervni konji. Jedinice zadužene za postavljanje zasjeda bile su na krilima ili na začelju. Na krajnjem desnom krilu bile su raspoređene jedinice zadužene za krilno obilaženje neprijatelja s lijeva, dok su s krajnje lijeve strane postavljene obrambene jedinice. Lijevo krilo moralo je biti osigurano da se čitava vojska ne bi našla u okruženju. Sprijeda su stajali lako naoružani pješaci i konjanici (strijelci ili kopljanici). Njihov je zadatak bio da neprestanim napadima uznemiruju neprijateljsku borbenu formaciju. Nakon što je laka konjica obavila svoj dio napadanjem i destabiliziranjem neprijateljske linije, došao bi trenutak glavnog naleta na neprijatelja. Gotovo uvijek trubač je oglašavao znak za napad. U glavnom napadu sudjelovali su teško naoružani i oklopljeni pješaci i konjanici. Konjanici su morali napredovati odmjerenim kasom da ne bi razbili formaciju. U početku su jahali u proširenom redu, zatim su se otprilike kilometar i pol prije sudara zbili redove. Takav način napredovanja, ravno prema neprijatelju, u potpunoj tišini, imao je za cilj zastrašivanje, a često je takva taktika i uspijevala. Namjena je bila udariti metu kao jedinstvena masa, a ne kao izolirani pojedinci, kako su se borili zapadnjački vitezovi.²⁶ Kada bi se dovoljno približili, strijelci u sredini počeli bi odapinjati strijele. Zatim bi bila izdana zapovijed na juriš i konjanici bi krenuli u bitku koristeći se mačevima, toljagama i kopljima. Trenutak udara zacijelo je bio strašan prizor. Jedan prikaz daje nam Nikefor Uran : »Oklopnici će lomiti glave i tijela svojim buzdovanima i sabljama...«²⁷

Sl. 1: Vojna formacija pri maršu kroz neprijateljski teritorij

- a) izvidnica
- b) prethodnica
- c1) centralna konjanička jedinica
- c2) desno konjaničko krilo
- c3) lijevo konjaničko krilo
- c4) centralna konjanička jedinica / druga linija
- d1) središnja pješačka jedinica
- d2) desno pješačko krilo
- d3) lijevo pješačko krilo
- d4) pješačka zahodnica
- e) opskrba
- f) zahodnica
- g) car i dvorske trupe
- h) zahodnica

24 Dennis, 1997, 168.

25 McGrath, 1995, 152-164.

26 Dennis, 1997, 165-178.

27 McGeer, b1995, 79-163, 204-214.

U čitavu razmatranom razdoblju Carstvo je bilo u stanju podići znatne vojne snage. Vojske koje su predvodili carevi u 9. i 10. stoljeću - Bazilije I., Nikefor II., Ivan Cimisk - mogle su povremeno brojiti i više od 50 000 vojnika. Te se brojke čine iznimnima, a među povjesničarima ne postoji usuglašen stav o tome, uglavnom zahvaljujući kontradiktornim i nepotpunim izvorima. Bizantske i arapske vojske bile su zapravo prilično malobrojne u odnosu na one u kasnom srednjem i ranom novom vijeku, a sve konkretne brojke koje nam pružaju izvori to potvrđuju. Ali dok pitanje brojnosti pojedinih jedinica kao i potpunog broja vojnika sposobnih za aktivnu vojnu službu ostaje bez preciznog odgovora, nema sumnje da je velik broj vojnika i opreme mogao biti mobiliziran prilično brzo, što je zahtijevalo znatan administrativni napor i složen proces koji je centralna vlast morala nadgledati i koordinirati.

3. 2. Logistika

Malo je sumnje da je jedan od elemenata vojne organizacije kojima je Carstvo dugovalo svoju dugovječnost bila i efikasna logistika te državna uprava. Sustav putova iz antičkog perioda, premda nagrižen zubom vremena i neodržavan, zadržao je svoje iznimno značenje. Uz to, i pozorno vođen fiskalni aparat bio je prisno povezan s potrebama vojske. Premda su se struktura i administracija mijenjale, sustav opskrbe ostao je učinkovit u cijelom promatranom periodu. Porezi su plaćani u naturi i novcu, ovisno o potrebama vojske i mogućnostima regije.

Lako je pretpostaviti da je održavanje velike i snažne vojske, regrutiranje i opremanje vojnih ekspedicija izuzetno opterećivalo financije Carstva.²⁸ Prema strategemama Lava Katakila i prema praksi cara Bazilija I.,²⁹ protonotar svake teme kroz koju je prolazila carska vojska morao je omogućiti određena dobra prema erikonu i sinonēi. Još prema regulama iz 6. stoljeća, provincijski službenici dobivali su unaprijed popis vojnih potreba. Namirnice su zatim trebale biti dostavljene na određenim punktovima uzduž rute marša. Materijal, hrana i druge potrepštine koje su zahtijevali provincijski autoriteti u ime vlade nazivani su embolē, dio uobičajenog poreza koji je bio dužan dati svaki porezni obveznik, a davao se u naturi.³⁰ Unaprijed su bile određene rute kojima će se vojske kretati prema cilju te gdje će se pojedine teme i tagmate spajati.³¹ Priručnici inzistiraju na prikupljanju zalihama hrane i vode prije pohoda. Godine 1030. Roman Argir nije poslušao svoje iskusno vojno osoblje koje ga je savjetovalo da ne kreće u pohod na Siriju ljeti jer će vode biti malo, a teško oklopljeni vojnici neće moći izdržati velike vrućine. Ignorirajući ih, umarširao je u katastrofu.³² Kod Dorostola 21. srpnja 971. godine, na vrhuncu bitke, bizantske su trupe, u punom oklopu, trpjele vrućinu i žegu te su počinjale slabjeti. Ivan Cimisk naredio je da im se donese vode i vina; »oživjeli su i uspjeli izdržati na bojnome polju.«³³

Prema dostupnim dokumentima moguće je izračunati da je za svakog vojnika (u stajaćoj vojsci) bilo potrebno oko 350 grama mesa i 500 - 1000 grama kruha svaki dan.³⁴ To znači da bi vojska od 15 000 ljudi trebala minimalno 300 tona provijanta u razdoblju od dva do najviše tri tjedna, ne uključujući vodu, vino i druge dodatke (ulje, sir...), i bez hrane za konje i tegleće životinje. Ako uzmemo 20 km koje vojska može prijeći u danu (u dobrim vremenskim uvjetima), za tri tjedna mogli bi preći oko 400 kilometara.³⁵ To je omogućilo grube procjene za deponiranje hrane na određenim punktovima.³⁶ Veći broj konja i teglećih životinja mogao je povećati taj radijus, ali tada bi se povećale i potrebe (voda, žito, zob, ispaša...).

3. 3. Oružje

Naoružanje i zaštitna oprema detaljno su opisani u izvorima. Oklop i mačevi spominju se u gotovo svim zapisima. Većina spominje i teške metalne topuze. Slike bitaka u Madrid Skiltzes³⁷ prikazuju vojnike naoružane topuzima u jednakom broju kao one s drugim oružjem.³⁸ Naoružanje i zaštitna oprema bizantskih vojnika nisu se mnogo razlikovali od one na zapadu Europe - mačevi raznih veličina, oklop najčešće lameliran, lukovi i strijele, koplja, buzdovani... Vrijednost potpune opreme

28 Hendy, 1985, 157-221.

29 Haldon, 1990, 54.

30 Ibid., 101-106.

31 Ibid., 107-150.

32 Sewter, 1966, 42, 64, 65.

33 McGrath, 1995, 152-164.

34 Haldon, 1997, 180-200.

35 Bachrach, 1988.

36 Haldon, 2003, 53-55.

37 Madrid Skylitzes, vitr. 26 - 2.

38 Hoffmayer, 1996, 1-160.

konjanika - stratiota u 9. i prvoj polovici 10. stoljeća iznosila je 4 funte zlata (288 solida, 1290 grama zlata),³⁹ a Nikefora Foke 12 funti.⁴⁰ Kako taj iznos seljak nikako nije mogao sam prikupiti, prema odredbi Nikefora I., seoska općina prikupljala je 18,5 solida godišnje. Ipak, sasvim je jasno da su teško naoružani stratioti pripadali višem sloju slobodnih zemljoposjednika.

Dobivanje sirovina za izradu oružja, u kasnorimskom periodu, bilo je regulirano kroz oporezivanje (onih koji su se bavili npr. vađenjem željezne rude). Proizvodnja različitih tipova oružja kao što su koplja, strelice, lukovi, štitovi, bila je povjerena različitim majstorima i manufakturama.⁴¹ Za druge materijale uziman je novac iz idikona kojim se kupovalo željezo ili druge sirovine, za specijaliziranu izradu, na primjer gradnju brodova.

3. 4. Opsadno ratovanje

Doba između 960. i 1025. godine vrijeme je procvata bizantske države i snažne vojne ekspanzije. Predvođeni carevima Nikeforom Fokom, Ivanom Cimiskom i Bazilijem II., Bizantinci su poduzeli najambicioznije pothvate od vremena Justinijana I. U ofenzivama na istoku i zapadu primijenjena je pažljivo pripremljena strategija usmjerena prema izolaciji i zauzimanju ključnih gradova i utvrda opsjedanjem. Osvajanjem važnih utvrda konsolidirala se bizantska kontrola u susjednim regijama i omogućilo daljnje napredovanje. Mnoge odlučujuće uspjehe kod opsada Bizantinci su mogli zahvaliti prije svega metodama opsjedanja, odnosno odsijecanjem linija opskrbe i komunikacija, izgladnjivanjem, zastrašivanjem i manipulacijama.⁴² Pokušavali su najprije na sve načine uvjeriti opkoljene da se predaju. Samojoj opsadi prethodilo je ekonomsko uništenje okolice utvrđenog grada.⁴³ Zatim su primjenom opsadne tehnike (bacačke sprave, kopanje tunela...) vrlo uspješno napadali utvrđene gradove koji su padali jedan za drugim.⁴⁴ Zahvaljujući ovoj taktici te naprednom upotrebom opsadnih sprava, postignuti su iznimni uspjesi.

3. 5. Obrana Carigrada

Poseban status Carigrada zahtijevao je i posebne mjere zaštite. Pri obrani Konstantinopola Bizantinci su se prvenstveno oslanjali na »pasivne mjere obrane«. Taj pojam podrazumijevao je izgradnju zidova i kula, zemljane radove, iskopavanje jaraka. To su klasični načini zaustavljanja neprijateljske sile uz pomoć fizičkih prepreka. Od prve polovine 7. stoljeća pasivna obrana grada oslanjala se na dva čimbenika: veliki Teodozijeve zid i njegov produžetak u četvrti Blacherna, dopunjen Dugačkim zidom u Trakiji. U 7. i 8. stoljeću, barem do vladavine Konstantina V., vladar se oslanjao na regionalne armije pri obrani grada. No u nekoliko slučajeva u tom razdoblju, te su vojske bile odsutne, a obrana je povjerena jedinicama u samome gradu. Čini se da su te trupe bile relativno malobrojne, glavnu ulogu imali su carski palatini, razni carigradski cehovi (koji su inače bili zaduženi i za održavanje zida u doba mira) te gradske deme.⁴⁵

4. Posebnosti bizantske vojne organizacije

4. 1. Plaćenici

Plaćenici su još od vremena rimske vojske zadržali važnu ulogu u bizantskim vojnim naporima, premda je od izgradnje tematskog sistema do 10. stoljeća njihova uloga smanjena. Godine 987. knez Vladimir Kijevski poslao je silu od šest tisuća ljudi u pomoć caru Baziliju II. protiv uzurpatora Barde Foke. U dvije bitke, kod Hrizopola i Abida, ustanička vojska je uništena, a Barda Foka je izgubio život.⁴⁶ U carstvu s tisućljetnom tradicijom unajmljivanja plaćenika, ova je vojska zaslužila posebno mjesto. Njihovi nasljednici postali su jezgra carske tjelesne straže, koja je postala poznata kao varjaška straža. Varjazi su bili na glasu kao elitni ratnici, prokušani i očvrtnuli u borbi, ali i vrlo skloni piću (neki ih izvori nazivaju »vinskim kožama«⁴⁷). Njihova je dužnost bila da stoje iza vladara, a grad su napuštali samo kad bi i sam car odlazio u bitku. Njihova zadaća u Carigradu, gdje su bili stacionirani, bila je obavljanje civilno-redarstvenih dužnosti.⁴⁸ S obzirom na to da su bili vjerni samo caru, najvjerojatnije su rabljeni za najdelikatnije vladareve zadatke kao što su hvatanje, zatvaranje i kažnjavanje visokopozicioniranih političara i klerika.

39 Zlatni solid sadržao je 4,48 g zlata, a jednu zlatnu funtu činila su 72 solida.

40 Povijest Bizanta, 2002, 150.

41 Henty, 1985, 157-221.

42 Sullivan, 2000, 115-197.

43 Holmes, 1999, 42.

44 McGeer, a1995, 123-129.

45 Haldon, 1995, 143-150.

46 Ostrogorski, 2002, 160.

47 Heath, 1979, 14.

48 Dawson, 1998.

4. 2. Prikupljanje informacija

U bizantsko-ruskim ugovorima, ratificiranim 907., 911. i 944. godine primjetno je da su sve točke komercijalnog sporazuma izrazito precizno opisane. Dogovoreni su točni uvjeti trgovine, smještaj trgovaca, pravna pitanja. Čini se da je svaki pokret trgovaca bio strogo kontroliran. Legalno prelazanje granica bilo je moguće samo s potvrđenim dokumentima. U tim okolnostima najdjelotvorniji način prikupljanja informacija u stranoj zemlji bila je mornarička obavještajna služba. Upravo je taj čimbenik bio od golemo značenja u stoljećima dugoj arapsko-bizantskoj borbi na Mediteranu. Mornarička obavještajna služba započinjala je u lukama. Arapski i bizantski izvori opisuju kako je potrebno organizirati obranu luka, da bi se spriječila infiltracija stranih brodova i agenata. Istodobno nam povijesni izvori otkrivaju da je unatoč oprezu, skupljanje obavijesti i informacija uvelike uspijevalo.⁴⁹ Svaki brod koji je dolazio u luku morao je imati posebno odobrenje. Trebao je biti temeljito pretražen, a svi dokumenti trebali su biti pregledani (kako ne bi prenijeli tajne informacije). Bizantinci su osobito pazili da formula »grčke vatre« ne padne u tuđe ruke. Tako Konstantin Porfirogenet izjavljuje da je tekuću vatru Romejima poklonio andeo, kako bi je koristili samo kršćani, čija je dužnost da je drže kao tajnu.⁵⁰

4. 3. Grčka vatra

Problem grčke vatre često je zanimao povjesničare. Premda se o njezinu sastavu i načinu upotrebe ne može govoriti s potpunom sigurnošću, povijesne činjenice govore nam da su se Bizantinci zahvaljujući upravo tom otkriću obranili u najtežim trenucima. Prvi je put upotrijebljena za opsade Carigrada (674–678).⁵¹ Što se kemijskog sastava tiče, gotovo sigurno riječ je o sirovoj nafti ili njezinu destilat. Nafta je morala biti što rjeđa jer je gustu, sirovu naftu teško zapaliti. Stoga je vrlo vjerojatno da se prikupljala za hladna vremena (zimski jutro) i to na teritoriju Donbaša, sjeveroistočno od Crnog mora.⁵² Nafta se zagrijavala u limenoj posudi pod tlakom, zatim se otpuštanjem ventila propuštala kroz cijev. Na samim »ustima« gorio je plamen koji bi zapalio tekućinu. Arapi i Bugari (čak i odmetnik Lav iz Tripolija) uspjeli su zarobiti ponešto »grčke vatre«, ali najvjerojatnije zbog kompliciranog procesa nikad nisu uspjeli svladati tehniku njezina korištenja.

Sl. 2: Grčka vatra

5. Zaključak

Bizantsko Carstvo, u promatranom periodu, opstalo je kao važna sila na istočnom Mediteranu, Balkanu i u Maloj Aziji zahvaljujući nekoliko elemenata.

Najprije treba spomenuti vrlo uspješnu diplomaciju koja je Carstvu osigurala mnoge pobjede »za pregovaračkim stolom«. Uspješan je bio i fiskalni aparat koji je bio sposoban održati dobro organiziranu vojsku. Zalag uspjeha u obrani

49 Christides, 1997, 269.

50 Ibid., 270.

51 Ostrogorski, 2002, 64.

52 Byrne i Haldon, 1977, 91-99.

teritorija, sa svih strana okruženog neprijateljskim silama, bio je i sustav logističke podrške. Taj je sustav omogućavao ekspeditivno prebacivanje resursa s jednog na drugi kraj carstva. Porezi su osiguravali prikupljanje namirnica u pravo vrijeme na pravome mjestu. Naravno, porez nije uvijek bio jednako učinkovit, a često je radio više u korist društvene elite i na štetu zemljoradnika na čijim je leđima bio pritisak održavanja sustava. Taktika i disciplina vojske među Bizantincima smatrani su ključnim elementima uspjeha, a bili su svjesni što bi se dogodilo da ti kanoni nisu bili poštovani. Bez vodstva uspješnih vladara makedonske dinastije ništa od spomenutog ne bi bilo ostvareno.

Velike potrebe, koje je namirivala ruralna populacija carstva, zahtijevale su administrativnu strukturu koja će se moći nositi sa svim aspektima vojnih potreba - od regrutacije i opremanja novih vojnika do opskrbe. Uspješna reforma i promjena strukture pozitivno je utjecala na opći društveni život. U razdoblju od 7. do 10. stoljeća procvat dostiže i vojska. Tek kad se političko i ekonomsko okružje toliko promijenilo da Carstvo više nije moglo održati visoku razinu unutrašnje organizacije, započelo je njegovo propadanje, a time i propadanje heraklijevske vojne organizacije. Do 11. stoljeća strukture unutrašnje političke moći, zajedno s promijenjenim društvenim i političkim okolnostima, te sasvim drukčijim međunarodnim kontekstom, ojačale su činovničku i vojnu administraciju. Nestali su vojnici - seljaci, a bez njih je započela brza partikularizacija Carstva. Time je oslabljena središnja vlast, a s njom i vojna moć. Jačanjem aristokracije i nestajanjem tematskog sustava započinje propadanje snažne bizantske vojske, a zatim i samog Carstva.

Izvori i literatura

I.

Konstantin Porfirogenet. *Three Treatises on Imperial Military Expeditions*. Translated from Greek by John Haldon. Vienna: Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1990.

Leo Đakon. Leonis diaconi Caloensis historiae libri decem. Ed. C. Hase. Bonn, 1828. <<http://homepage.mac.com/paulstephenson/trans/leo1.html>> (veljača 2004).

Three Byzantine military treatises. Corpus fontium historiae Byzantinae (CFHB) 25. Translated from Greek by George T. Dennis. Washington, D. C.: Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 1985. 1–135.

Madrid Skylitzes Chronicle. Biblioteca Nacional. Madrid. <<http://www.geocities.com/indunna/skylitzis>> (veljača 2004).

Vizantinski izvori za istoriju naroda Jugoslavije I. Beograd: Vizantološki institut, 1955.

II.

Bachrach, Bernard. »Caballus et Caballarius in Medieval Warfare«. *The Study of Chivalry: resources and Approaches*. <<http://www.deremilitari.org/resources/articles/bachrach3.htm>> (lipanj 2004).

Beck, Hans-Georg. *Das byzantinische Jahrtausend*. München: Beck, 1994.

Bivar, A. D. H. *Cavalry Equipment and Tactics on the Euphrates Frontier*. Dumbarton Oaks Papers 26. (1972). 273–307.

Brooks, E. W. »Arabic Lists of the Byzantine Themes«. *Journal of Historical Studies*, 21 (1901). 67–77.

Byrne, M. i Haldon, John. »A Possible Solution to the Problem of Greek Fire«. *Byzantisches Zeitschrift*, 70 (1977). 91–99.

Christides, Vassilios. »Military Intelligence in Arabo-Byzantine Naval Warfare«. *To empolo Byzantino - Byzantium at War*. Ed. Nicolo Oikonomides. Athens: Institute for Byzantine Studies, 1997. 269–281.

Dawson, Timothy. »The uses of Varangian Guard«. *Golden Horn: Journal of Byzantium*, 6 (1998). <<http://www.isidore-of-seville.com/goudenhoorn/61timothy.html>> (veljača 2004).

Dennis, George. »Byzantines in battle«. *To empolemo Byzantino - Byzantium at War*. Ed. N. Oikonomides. Athens: Institute for Byzantine Studies, 1997. 159–167.

Ferluga, Jadran. *Bizantska družba in država*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, 1992.

Haldon, John. »Strategies of defence, Problems of Security: the Garrisons of Constantinopol in the Middle Byzantine Period«. *Constantinople and Its Hinterland*. Ed. C. Mango i G. Greatex. London: Ashgate, 1995. 143–155.

Haldon, John. »The Organization and Support of an Expeditionary Force: Manpower and Logistics in Middle Byzantine Period«. *To empolo Byzantino - Byzantium at War*. Ed. N. Oikonomides. Athens: Institute for Byzantine Studies, 1997. 180–212.

- Haldon, John. *Byzantium at War AD 600–1453*. Oxford: Osprey Publishing, 2003.
- Heath, Ian. *Byzantine Armies 886–1118*. Oxford: Osprey, 1979.
- Hendy, M. F. *Studies in the Byzantine Monetary Economy 300–1450*. Cambridge; New York: Cambridge University Press, 1985.
- Hoffmeyer, Bruhn. »Military Equipment in Byzantine Manuscripts of Scylitzes in Biblioteca Nacional in Madrid«. *Gladius* 5 (1966). 1–166.
- Holmes, Cathy. »How the East Was Won in the Reign of Basil II«. *Eastern Approaches to Byzantium*. Ed. A. Eastmond. London: Ashgate Publishing, 2001. 41–56.
- Howard-Johnson, James. »Heraclius' Persian Campaigns and the Revival of the East Roman Empire, 622-630«. *War in History* 6 (1999). 1–44.
- McGeer, Eric. »Byzantine Siege Warfare in Theory and Practice«. *The Medieval City Under Siege*. Ed. I. Corfis i M. Wolfe. London: Boydell and Brewer, a1995. 123–130.
- McGeer, Eric. *Sowing the Dragon's Teeth: Tenth Century*. *Dumbarton Oaks Studies* 33. Washington D. C.: Dumbarton Oaks Research Library and Collection, b1995.
- McGrath, Stamatina. »The Battles of Dorostolon (971); Rhetoric and Reality«. *Peace and War in Byzantium. Essays in Honour of George T. Dennis S. J.* Ed. T. Miller i J. Nesbit. Washington: Catholic University of America Press, 1995. 152–164.
- Miller, D. A. »Byzantine Treaties and Treaty Making: 500–1025 AD«. *Byzantinoslavica*, 32 (1971). 56–72.
- Ostrogorski, Georgije. *Povijest Bizanta 324–1453*. Zagreb: Golden Marketing, 2002.
- Rance, Philip. »The Fulcum, the Late Roman and Byzantine Testudo: the Germanization of Roman Infantry Tactics«. *Greek, Roman and Byzantine Studies*, 44 (2004). 265–326.
- Sewter, E. *Fourteen Byzantine Rulers*. London: Harmondsworth, 1966.
- Sullivan, Denis. *Siegecraft, Two Tenth Century Manuals by Heron of Byzantium*. *Dumbarton Oaks Studies* 36. Washington D. C.: Dumbarton Oaks Research Library, 2000.
- Treadgold, Warren. »Notes on the Numbers and Organization of the Ninth Century Byzantine Army«. *Greek, Roman and Byzantine Studies*, 21 (1980). 269–288.
- Treadgold, Warren. »Standardized Numbers in the Byzantine Army«. *War in History*, (12) 2005. 1–14.

III.

Sl. 1 preuzeta iz Haldon, 2003, 53–54.

Sl. 2 preuzeta iz Heath, 1979, 39.

Basic Characteristics of Medieval Byzantine Army (from Heraklius to Basil II.) Summary

The aim of this paper is to detect the imperatives of the Byzantine military power in the era of Heraclian and Macedonian dynasties (7th - 10th century). The emphasis is placed upon social, economic and political context.

The Byzantine Empire existed continuously as a significant force in the Balkans and the Middle East until the 12th century, because it was able to maintain an effective fiscal system, capable of sustaining a well-organized army. Another important cause to its longevity and success in defending the territory surrounded by hostile neighbours was the system of logistic support. Using the existing road system (although it was in very poor condition), state was able to allocate resources all over the Empire, wherever the soldiers were. Taxation system ensured raising cash or natural goods, depending on what and where it was needed. Discipline, tactics and leadership were regarded by Byzantines themselves as key elements in their long-term successes. Roman military tradition acknowledged the fundamental principle of warfare: it advised the Byzantine leaders to fight only when they are fairly sure that they have significant advantage.

The social and economic relations continued to evolve, and in the late 12th century, the structures put in place by Macedonian dynasty started to deteriorate. This led to its decline in the 13th and ultimately disappearance in the 14th and 15th century.

Key words: Byzantine army, Byzantine Empire, diplomacy, military organization, the thema system, peace agreements, Arabs, Persians, Heraclius.

PRO TEMPORE

ČASOPIS STUDENATA POVIJESTI

Pro tempore

Časopis studenata povijesti
godina IV, broj 4, Zagreb, 2007.

Glavni i odgovorni urednik

Goran Mihelčić

Uredništvo

Martina Borovčak, Vanja Dolenc, Goran Mihelčić, Filip Šimetin Šegvić

Urednički savjet, odabir i redaktura rasprava i članaka

Maja Crnjac

Dizajn i priprema za tisak

Nela Marušić
Željka Jordan

Lektura i korektura

Martina Kovačević
Jasna Šarić

Prijevodni sažetaka na engleski jezik

Davor Šoštarić

Izdavač

ISHA Zagreb - Klub studenata povijesti

Naklada

Tiskano u 500 primjeraka

Tvrdnje i mišljenja u objavljenim radovima izražavaju isključivo stavove autora i ne predstavljaju nužno stavove i mišljenja uredništva i izdavača. Izdanje časopisa ostvareno je uz novčanu potporu Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu i izdavačke kuće Profil International. Zahvaljujemo izdavačkoj kući Profil International na financijskoj potpori u tiskanju ovog broja. Časopis je besplatan.

Adresa uredništva:

ISHA Zagreb - Klub studenata povijesti, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Ivana Lučića 3, 10000 Zagreb

E-mail:

isha.protempore@gmail.com